

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005

İstanbul'un Fotoğrafçıları

Engin Özendes

19. yüzyıl İstanbul fotoğrafçılarının yaşamları, sanata bakışları, nelerden etkilendikleri ve çalışmaları ile ilgili geçmişe küçük bir gezinti yapacağız. Önce karanlık oda vardı; camera obscura olarak adlandırılan bu karanlık oda sisteminden öncelikle ressamlar doğru perspektifli resim çizmek üzere yararlandılar. Karanlık odanın bir duvarına açılan delikten, dışarıdaki manzara, ışık aracılığıyla karanlık odanın iç karşı duvarına ters olarak yansımaktaydı. Daha sonra karanlık odaların boyutları küçülerek, ressamların içine girmeden çizim yapmalarına olanak sağladı. Camera Obscura ileriki yıllarda yeni bir buluşun temel aygıtı olacaktır.

18. yüzyılda İngiltere'de başlayan endüstri devrimi, tüm Avrupa ülkelerini etkiledi ve Batı Avrupa'da oluşan bilimsel ve teknik birikimin birbirine olan zincirleme etkileri, yeni teknolojilerin doğmasına neden oldu.

19. yüzyıl, hiçbir yüzyılda görülmediği kadar, ard arda keşiflerle başladı; bisiklet, otomobil, dikiş makinesi, fotoğraf bu yüzyılın buluşları olarak tarihe geçti.

O dönemin fotoğrafının bulunuşuna öncülük edenler, güneşi kendilerine resim çizmesi için zorlayarak başladılar bu serüvene. 1826 yılında Joseph Nicéphore Niépce, evinin penceresinden 26 saat uğraşarak sürdürdüğü çalışmalar sonrasında bir görüntü elde etmeyi başardı; dünyadaki ilk fotografik görüntüydü bu. Daha sonra, ortak olduğu ve Paris'te tiyatro dekorları yapmakla uğraşan Daguerre onun attığı ilk temeller üzerine çalışmalarını sürdürdü. Niépce'in ölümünden sonra Daguerre küçük karanlık odaya yerleştirdiği madeni levha üzerine bir görüntü elde etmeyi başardı.

1839 yılının 19 Ağustos günü Fransız Bilimler Akademisi'nden François Arago, elinin altında duran çana şöyle bir vurarak bir doğuşu, yeni bir başlangıcı işaretliyordu: "Sayın baylar, doğa ışık aracılığıyla bir yüzeyin üzerine geçirildi." O zaman henüz "fotoğraf" adı yoktu ve bu yeni buluş, bulucusunun adına uygun olarak daguerreotype diye adlandırıldı. Alexander von Humboldt bu buluş için "Bu resimlerin fırça sürülmeden elde edilebildiğine inanmak çok zor. Doğadan bir parçayı koparıp alıyor ve elinizde tutuyorsunuz" diyordu. Fransa çıkışlı fotoğraf ressamları öylesine etkiledi ki Delacroix, Degas, Manet, Courbet birer fotoğraf amatörü oldular.

İlk zamanlar uzun poz süresi nedeniyle hareket halindeki cisimleri fotoğrafa kaydetmek olanaksızdı. İlk kez 1839 yılında, ayakbasmı boyatan biri görüntüye kaydedilebildi. Bu, aynı zamanda bir canlının fotoğrafa ilk kaydedildiği görüntüydü.

Fotoğrafi teknik bir başlangıçtan sonra etkileyen çok önemli öğelerden biri de o dönemin sanat akımları olduğundan, oryantizmin etkilerini biraz irdelemek gerekiyor. Doğuya yakın ilgi 16. yüzyılda Turquerries modasıyla başladı. 17. yüzyılda Turkomania kısa zamanda ünlü Batılı yazarların romanlarına girdi. Aşk, cinsellik ve kıskançlık temalarının işlendiği konular, zaman zaman şiirsel, erotik ve zaman zaman da vahşiydi. 18. yüzyılda Avrupalının doğuya ilgisi daha da arttı. 19. yüzyılı da içine alan bir zaman diliminde Haendel, Mozart, Beethoven, Rossini gibi büyük müzisyenler Osmanlı üzerine çeşitli besteler yaptılar.

Oryantalist resimlerde ise; ipekler, işlemeler, halılar, nargileler, çini bezeli duvarlar, ahşap kafesler ana objeler olarak yer aldı. Doğulu kadının bütün güzelliğiyle sergilendiği çıplak hamam ve harem sahneleri Batılı izleyici için çok çekiciydi. Sınırsız hayal gücü zaman zaman sanatçıların gerçek dışı dünyalar yaratmasına neden oluyordu. Gerome'un tablolarından biri, bu hayal dışı görüntülerin açıkça görüldüğü örneklerdendir; nitekim tabloda resmedilen, çok sayıda görevlinin bulunduğu Topkapı Sarayı bahçesindeki havuzun kenarında, aslında kadınların çıplak dolaşması olanaksızdır. Kaldı ki 19. yüzyılda artık Topkapı Sarayı da kullanılmamaktadır.

Oryantalizm giderek moda, tiyatro, mimarlık ve süsleme sanatlarında da Batı dünyasını iyice içine aldı. Osmanlı oturuş stilinde ayak altına konan minderlerden etkilenenler, Batı mobilya modasına Ottoman adıyla bilinen bir elemanı yerleştirdiler. 19. yüzyıl sanat ortamını etkileyen önemli bir başka faktör de düzenli gemi turlarının yapılması ve hepimizin bildiği gibi Orient Express'in seferlerine başlamasıydı.

Yeni başlayan toplu taşımacılığın sağladığı olanaklar nedeniyle, gezgin fotoğrafçılar devreye girmeye başladılar. Fransa'dan yola çıkan bu fotoğrafçılar, ağır fotoğraf yükleriyle birlikte tüm bu geçmiş bilgi birikimini de sırtlarına aldılar aslında. İlk görülecek yerler, kuşkusuz, medeniyetlerin doğduğu kentlerin bulunduğu topraklardı.

Fotoğraf, bulunuşundan beş ay sonra Osmanlı'ya önce İzmir'den başlayarak geldi; bunun nedeni, o dönemin gemi seferlerinde Anadolu topraklarının ilk limanının İzmir oluşuydu.

Gezgin fotoğrafçılar döneminden sonra yerleşik fotoğrafçılar imparatorluğun "en batılı caddesi" olarak nitelendirilen Grand Rue de Pera, yani bugünkü İstiklal Caddesi'nde yerlerini almaya başladılar. Bu stüdyolarda öncelikle dışardan gelenlerin ya da imparatorlukta görevli yabancıların fotoğrafları çekildi. Elektriğin henüz olmadığı dönemlerde bu stüdyolar, bugünkünün tam tersine, binaların çatı katlarında kuruluyordu. Gün ışığı, çatıya gerilen perdelerle özel olarak kontrol ediliyordu. Uzun poz süresi gerektiğinden, başın oynamaması için de arkaya bir düzenek yerleştiriliyor, cam negatifler de yine gün ışığında bir gün boyu baskı haline dönüştürülüyordu.

Fotoğrafhane sahipleri sultanlardan ve Avrupalı hükümdarlardan aldıkları nişanları, Viyana'da Wachtl firmasına gönderiyorlar, burada stüdyo kartları hazırlanıyor, kart arkasına şık bir düzen içerisinde baskılar yapılıyordu.

Fotoğrafçı, kartın ön yüzüne fotoğrafı yapıştırdıktan sonra, bu yüzeye bir kapak görevi görmesi amacı ile, aynen arka tarafın desenlerini taşıyan, karta tek kenarından tutturulmuş, yıldız baskılı incecik bir kâğıdı kapatıp müşterilerine sunuyordu.

İlk Osmanlı fotoğrafçıları Müslümanların ve Musevilerin arasından çıkmadı. Bunun nedeni, Müslümanlarda, aslında Kuran'da yer almamakla birlikte, bazı tutucu çevrelerin resmetmeye olan tepkisi, Musevilerde ise tasvirin kesinlikle yasaklanmasından kaynaklanmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum asıllı Vasil Kargopulos 1850'de Pera'da ilk yerleşik stüdyoyu açan kişi oldu. Bundan sonra izleyeceğimiz fotoğrafçıların adresi de hep Pera olacaktı. Dış çekimleri başarıyla gerçekleştiren Kargopulos'un asıl ünü stüdyo çekimlerindeydi. Stüdyosunda, müşterilerin kıyafetlerini değiştirip çeşitli pozlarda fotoğraf çektirebilmeleri için çok geniş bir gardrobu bulunuyordu.

Stüdyolar arasında saray erkânının fotoğrafını çekme başarısını gösterenler ünlerine ün katıyorlardı; özellikle de saray çocukları en önemli müşteriler arasındaydı.

Pascal Sebah 1857 yılında "El Chark" adıyla Pera Postacılar Caddesi'nde bir stüdyo açtı. 1888'de de stüdyonun adı yeni bir ortakla beraber "Sebah Joaillier"e dönüştü ve Sebah Joaillier fotoğrafta oryantalizmin en güçlü temsilcilerinden oldu.

Fotoğraf düzenlemeleri hep Batılı'nın ilgisine yönelik olarak gerçekleştiriliyordu. Turistik fotoğraflar içinde, dans eden kızlar çok önemli bir yer tutuyordu. Aslında, Batılı için ilginç olan ne varsa çekilmeliydi; sokakta çalışan esnaflar bile.

Ressam Osman Hamdi Bey yaptığı resimlerin pek çoğunda Pascal Sebah'ın fotoğraflarından yararlanıyordu; ünlü "Kaplumbağa Terbiyecisi" bu örneklerden biridir.

Evvelden, ressamların savaş alanlarına giderek savaşan insanların resmini yapması söz konusuydu. O zamanlar farklı bir teknik sistemde basılan gazetelere bu ressamların yaptığı çalışmalar geçiriliyordu. Fotoğrafın sosyal içerikli olarak ilk kullanımını, 1853'te başlayan Kırım Savaşı'yla oldu. Dünyadaki ilk savaş fotoğrafları Roger Fenton tarafından burada çekildi. Bu fotoğrafçının İngiltere'ye dönmesiyle Osmanlı darphanesinde şef desinatör olarak çalışan İngiliz James Robertson Kırım Savaşı fotoğraflarını çekmek üzere görevlendirildi. Robertson İstanbul'a döndükten sonra yine uzun yıllar Osmanlı fotoğrafçılarından biri olarak çalışmalarını sürdürdü.

Saray fotoğrafçıları deyince akla ilk gelen isim, Abdullah Biraderlerdir. Abdullah Freres adlı stüdyolarında 1863'te çektikleri Abdülaziz fotoğrafı bu üç Ermeni kardeşe "Sultan Fotoğrafçısı" unvanı kazandı ve Abdullah Biraderlerle birlikte bu ünvan stüdyo kartlarının arkasında kullanılmaya başlandı. Abdullah Biraderlerin stüdyosuna özellikle Anadolu'daki Ermeni aileler yeni bir meslek öğrenmesi için çocuklarını gönderiyorlardı. Bu nedenle bir dönem sonra Osmanlı'da fotoğrafçılık bir Ermeni tekeli haline dönüştü ve bu alanda pek çok büyük usta yetişti. Abdullah Biraderler 1886'da Mısır Hıdivi Tevfik Paşa'nın çağrısı üzerine Mısır'da bir şube açtılar.

Kağıthane deresi mesiresi ve Müslüman mezarlıkları fotoğraflarda en çok görüntülenen mekânlardandı. 19 yüzyıl sonlarına doğru başka ülkelerden gelip Osmanlı üzerine anı ve gezi kitapları yazmış olan yazarların en çok söz ettiği yerlerden biri, Müslüman mezarlıklarıydı. Bu mezarlıklar aynı zamanda bir eğlence yeriydi de; gece kandillerle aydınlatılır, insanlar geziler yaparlar, çay bahçelerinde otururlardı. Hatta Kırım Savaşı sonrası Taksim'deki Müslüman mezarlığında bandonun bir konser verdiği bile söylenir.

Kadın modeller fotoğrafçılıkta çok önemli bir yer tutuyordu. Fotoğraflar, "Türk kadını", "genç Türk kıızı" gibi isimlerle piyasaya sürülse de, böyle davranışların çok büyük ceza gördüğü Osmanlı ülkesinde bir Müslüman kadının stüdyoya giderek bu pozları vermesi olanaksızdı. Modeller genellikle dışarıdan gelen yabancılar arasından seçiliyor ya da Pera batakhanelerinde çalışan kişiler kullanılıyordu. Bazı fotoğrafçılar bu modelleri bulmakta zorluk çektiklerinden, zaman zaman da erkek modellere başvuruluyordu.

Şehzadelerin fotoğraf öğretmeni olan Nikolai Andriomenos, 1867'de önce Beyazıt'ta, daha sonra da fotoğrafçılığın merkezi haline gelen Pera'da bir stüdyo açtı.

İsveçli Guillaume Berggren, bir gemi yolculuğu sırasında uğradığı İstanbul'da kalmaya karar verdi. 1870'li yılların başında Pera Derviş Sokağı'nın başında stüdyosunu açtı. Hamidiye Demiryolu'nun yapımı sırasında istasyon binaları ile tüm çevreyi çekti.

Bu döneme kadar fotoğrafların hepsi, kimyası gereği sepya tonda basılıyordu. İlk kez, Kumkapılı bir balıkçının oğlu olan Bogos Tarkulyan, (1890'da Pera'da açtığı stüdyonun adı Febüs'tür ve giderek kendisi de Febüs efendi diye anılmaya başlar) fotoğrafları pastel tonlara boyayan fotoğrafçı oldu. Tarkulyan, bunun için saraydan çok büyük bir ödül aldı. Stüdyoda kartvizit boyutundaki fotoğraflar büyük boy fotoğraflardan hiç farkı olmadan, aynı şık kartonlara monte edilip yaldız baskılı kâğıtla örtülerek müşteriye sunuluyordu.

Burada, fotoğrafın büyük destekleyicisi olan sultan II. Abdülhamid'den de söz etmek gerekir. Evhamlı bir kişiliğe sahip olduğundan saraydan çıkmayan, ancak imparatorlukta gerçekleşen bütün olayları izlemek isteyen Abdülhamid'in döneminde fotoğraf gerçekten bir anlamda saray dışının aynası olarak kullanılıyordu. Devlet dairelerinde tüm çalışanların fotoğraflarının çekilerek arşivlenmesi, belge fotoğrafçılığında büyük bir gelişme sağladı. Abdülhamid aynı zamanda büyük bir fizyonomistti; bu nedenle tahta çıkışının 25. yılında bütün hapisanelerdeki mahkûmların fotoğraflarını çekirip altına mahkûmiyet nedenlerini yazdırdı ve içlerinden seçtikleri için af çıkardı. Askeri okula kaydolmasını istediği, bilinen ailelerin çocuklarını da yine fotoğraflardan seçiyordu. O dönemde çekilen ve "Yıldız Albümleri" olarak anılan albümlerde 40.000'e yakın fotoğraf yer almaktadır.

Hem Teknik Üniversite'nin, hem Güzel Sanatlar Akademisi'nin temeli olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da okulun resim derslerine fotoğraf dersleri de eklendi; ilk fotoğraf öğretmenleri resim sınıfından mezun olanlardı. 1886'da Topçu Okulu'ndan mezun olup daha sonra mühendislere fotoğraf dersleri vermiş olan Ali Sami Bey, uzun yıllar saray için çalışmış fotoğrafçılardan biridir.

Rahmizade Bahattin Bediz, 1910'da Resna adıyla bilinen stüdyosunu açtı. İmparatorluğun batılı yakası olan Pera Caddesi'nde değil, İstanbul yakası olan karşı tarafında yer alan bu stüdyonun ardından Üsküdar ve Bahçekapı'da da birer şube açan Bediz, kısa zamanda çok büyük üne kavuştu. Ancak ne yazık ki aynı hızla bir düşüş gösterdi ve stüdyosu 1925'te kapandı.

Yüzyılın başında Stereoscope kamera ile birlikte üç boyutlu görüntüler gündeme geldi. Üç boyutlu fotoğraflar önce Batıdan gelenlerce çekiliyorken, zamanla Osmanlı fotoğrafçıları da bu tekniği kullanmaya başladılar.

Yüzyıl bitip de 20. yüzyıl başladığında, Osmanlı İmparatorluğu hem politik hem ekonomik konularda zor bir dönemin içine giriyordu.

Sözünü ettiğimiz fotoğrafçılar, kahveleri, çarşıları, sokaklarıyla Osmanlı yaşamını günümüze getirdiler; Karadağlı, Gürcü, Ermeni, Arnavut, Yahudi, Sırp, Arap, Çerkez nüfusuyla Osmanlı halkını belgelediler ve bunları kendi yönlendirdikleri ışıkla saptayarak günümüze getirdiler.